

ОЛЬГА БЕЗРУКОВА,

доктор соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри галузевої соціології факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (03680, Київ, пр. Акад. Глушкова, 4д / 510а)

OLHA BEZRUKOVA,

Doctor of Sciences in Sociology, Associate Professor, Head of the Department of Branch Sociology, Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv (4d / 510a, Acad. Hlushkova Ave., Kyiv, 03680)

<https://orcid.org/0000-0003-4305-6218>

o.bezrukova@knu.ua

ОЛЕКСАНДР ЗУБЧЕНКО,

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та соціології, Маріупольський державний університет (03037, Київ, вул. Преображенська, 6)

OLEKSANDR ZUBCHENKO,

PhD in Sociology, Associate Professor at the Department of Philosophy and Sociology, Mariupol State University (6, Preobrazhenska St., Kyiv, 03037)

o.zubchenko@mu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6748-3981>

**Сутність та виміри сучасного колабораціонізму
на тимчасово окупованих територіях України:
спроба соціологічного осмислення**

Вступ

За умов повномасштабної збройної агресії Росії проти України феномен колабораціонізму набув нової актуальності як у суспільному, так і в академічному дискурсі. Попри надзвичайну соціальну чутливість сприйняття цього явища, воно досі залишається недостатньо вивченим у межах соціології, зокрема у світлі сучасної української дійсності. Аналізуючи ретроспективу наукових досліджень теми колабораціонізму, слід констатувати, що науковці нерідко оминають її як неприємну та делікатну. Більшість публікацій належать до юридичної сфери, де колабораціонізм трактують переважно крізь призму кримінального

Цитування: Безрукова, О., Зубченко, О. (2025). Сутність та виміри сучасного колабораціонізму на тимчасово окупованих територіях України: спроба соціологічного осмислення. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 51–82, <https://doi.org/10.15407/sociology2025.04.051>.

права та державної зради (Письменський, 2020; Чальцева, 2022). Певний інтерес також виявляють історики, проте їхній аналіз дуже часто обмежується ретроспективою Другої світової війни без перенесення фокусу на наші часи (Горобець, 2018; Крижний, 2017).

Як зазначає український науковець А. Мініч, ця проблематика вирізняється значною складністю, а власне термінологічне визначення колабораціонізму відсилає нас радше до радянської науки (Мініч, 2024). З одного боку, співпраця з ворогом виникає, коли ворог військовою силою займає чужі території, а з іншого — колабораціонізм як соціальне явище активно розвивається, коли ситуація у певному регіоні стає відносно безпечною, лінія бойових зіткнень відсувається подалі, а у загарбників виникає потреба у створенні цивільної адміністрації, яка б опікувалася місцевими справами та допомагала укріплювати окупаційний режим.

При цьому слід розуміти, що вступ у соціальні відносини із загарбниками рідної землі не є чимось новим для історії людства. Проте сучасного, негативного значення цей термін набуває в разі опису соціально-політичних процесів спочатку у Франції 1940–1944 років, а згодом і в усіх інших країнах Європи, які були окуповані нацистською Німеччиною або стали її союзниками. С. Крижний відзначає, що підґрунтя для колабораціонізму створили кілька суспільно-політичних чинників: по-перше, історично заплутане й додатково загострене Версальським договором територіально-етнічне розчленовування тодішньої Європи; по-друге, постійні міжетнічні конфлікти у багатьох державах; по-третє, глибока соціальна диференціація, недовіра елітних верств до народних рухів, що асоціювалися із комуністами; симпатії до «сильної руки» в особі Гітлера (Крижний, 2010: с. 20). У такому ж контексті розвивалися дослідження західноєвропейських авторів (Lemberg, 1972; Neulen, 1985; Rings, 1982).

В Україні інтерес до цієї тематики починає з'являтися після 2014 року, коли на окупованих територіях Криму та Донбасу представники місцевого населення стали долучатися до незаконних збройних формувань сепаратистів та регулярних російських військ, обіймати «посади» у самозваних органах влади, грабувати разом із окупантами державне, комунальне та приватне майно (Іларіонов, 2017; Клименко, 2016). Після початку повномасштабного російського вторгнення науковий, медійний та суспільний інтерес до цього явища багатократно виріс (Янішевська, Крисько, 2022; Берднік, Головка, 2022; Долгорученко, 2022).

Однак ще й досі не поповнено брак публікацій щодо аналізу соціальних причин колабораціонізму. Дослідження залишаються фрагментарними, зосередженими переважно на описових аспектах або статистичних оцінках (Ferraro, Lotta, Nonchar, 2025). Відсутність цілісного соціологічного концепту колабораціонізму, адаптованого до умов воєнного часу та трансформації українського суспільства, значно ускладнює як академічну рефлексію, так і вироблення ефективних механізмів подолання наслідків цього явища.

Також слід зазначити, що колабораціонізм є сенситивною темою, яка зачіпає глибокі питання національної ідентичності, довіри до інституцій, моралі, соціальної згуртованості та меж між адаптацією і зрадою. Її публічне обговорення часто супроводжується емоційною поляризацією, ризиком стигматизації цілих

груп населення та індивідів, а також обтяжена небезпекою використання у маніпулятивному політичному дискурсі.

Саме тому постає необхідність соціологічного переосмислення колабораціонізму як багатовимірною суспільного феномену, що потребує не лише нормативної оцінки, а й глибокого розуміння його соціальних причин, форм, механізмів легітимації та наслідків для українського суспільства. У цьому контексті наше дослідження ставить за мету формування аналітичного інструментарію для інтерпретації колабораціонізму з погляду соціальної структури, інституційної дисфункції та соціального досвіду.

Загальна характеристика та різновиди сучасного колабораціонізму в Україні

У класичному вигляді колабораціонізм як соціальний процес розвивається тільки за умов окупації — стану суспільного життя, який виникає у результаті військових дій та зайняття супротивником території іншої держави та характеризується масовими дисфункціями у діяльності соціальних інститутів, перетворенням їх на засіб терору та поневолення на тлі повної втрати легітимності в очах людей. Вчені-юристи у своїх працях наголошують, що колабораційна діяльність — це поведінка, яка завжди пов'язана з обстановкою окупації (Письменський, 2023). Сам цей термін можна сприймати й пояснювати як у побутовій, так і в юридичній площині, у широкому та вузькому значенні. У першому випадку це різні види співпраці населення з окупантом через матеріальні чи ідеологічні інтереси. Після анексії Криму 2014 року, а згодом — певних територій Донецької та Луганської областей явище колабораціонізму почало набувати масового характеру, однак законодавча база не відображала нових реалій та вимагала змін. Патріотично налаштована громадськість була стурбована ситуацією, відсутністю належного закону і бездіяльністю органів влади, тому на сайті офісу Президента у 2019 році з'явилася петиція від громадян України з вимогою ухвалити закон про колабораціонізм (Петиція, s.a.).

У 2022 році Верховна Рада ухвалила в цілому законопроект «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки) № 7186, а згодом було внесено зміни до Закону про колабораційну діяльність, і він був підписаний президентом В. Зеленським. У подальшому передбачається створення владою єдиного реєстру колаборантів за різними видами.

В юридичній літературі, зокрема в Кримінальному Кодексі України (ст. 111-1), співпрацю з окупантами трактовано так: «Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупацій-

ною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України караються позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років» (Кримінальний кодекс, 2023). Натомість у довідковій літературі це явище трактують як «усвідомлене, добровільне та зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам» (Коваленко, 2023).

Чинне законодавство України визначає кілька типів колабораціоністської діяльності, кожен з яких має різний ступінь тяжкості та передбачуваного кримінального покарання, — адміністративний (зайняття посад в окупаційних «органах влади» та організація «голосувань»); економічний (фінансово-ресурсна допомога ворогу та його прибічникам); освітянський (вихваляння загарбників під час навчального процесу у школах, вишах, професійно-технічних та дошкільних закладах, запровадження стандартів освіти держави-агресора); військово-поліцейський (служба у незаконних збройних формуваннях, які створено ворогом); інформаційний (популяризація ворога у засобах масової інформації та соціальних мережах, проведення масових заходів на підтримку окупації); побутовий (публічне заперечення російської агресії, заклики до підтримки окупанта та його посіпак, невизнання Української державності). С. Сьомін і В. Комашко слушно зазначають, що норми вітчизняного законодавства щодо колаборантів є новими і правозастосовна практика в цій сфері ще вимагає вдосконалення. Зважаючи на це, існують ризики, що через надто широке трактування поняття «колаборант» можна створити ситуацію, коли до відповідальності буде притягнуто майже кожного, хто перебував чи продовжує перебувати на окупованих територіях (Сьомін, Комашко, 2023). Щоб цього не сталося, потрібно чітко встановити факт, який вплинув на особу, яка пішла на співпрацю з ворогом (Предместніков, 2024). Отже, юристам ще належить у кожному конкретному випадку довести усвідомленість чи зумисність таких дій громадянина. Добровільність під час кваліфікації вказаного правопорушення має вирішальне значення. Адже якщо колабораційні дії здійснювалися під тиском, примусово, то тоді особа стає не суб'єктом правопорушення, а вже жертвою дій держави-агресора (Сагайдак, 2024).

Звісно, явище колабораціонізму розглядають не тільки правники, хоча вони й мають в цьому питанні першість. У психології колабораціонізм розглядають як індивідуальну або групову реакцію на стрес, загрозу, страх чи моральну дилему, що виникає в умовах окупації, репресій або політичного тиску. Він може виникати як реакція на травматичну ситуацію, в якій вмикаються психологічні механізми захисту (Сагайдак, 2024).

У соціології колабораціонізм розглядають як форму соціальної поведінки, що проявляється у співпраці індивідів або соціальних груп із зовнішнім (переважно ворожим) політичним режимом в умовах окупації чи домінування, незалежно від відповідності цієї співпраці національним або громадським інтересам. Спираючись на сучасні соціологічні концепції та юридичне визначення колабораціонізму, можна виокремити такі основні його різновиди. Наприклад, *індивідуальний / груповий* (індивідуальні дії або колективна співпраця певної

соціальної групи з окупаційною владою); *економічний / позаекономічний* (залучення до економічної діяльності на користь окупаційного режиму (виробництво, торгівля, логістика тощо); *воєнний* (участь у збройних формуваннях ворога — поліції, розвідці, охоронних структурах); *соціально-стратифікаційний* (стосується співпраці представників вищих соціальних верств — чиновників, управлінців, фахівців, які використовують свій статус і доступ до інституційних ресурсів для легітимізації влади окупанта); *культурний / ідеологічний* (участь у поширенні пропаганди окупанта через медіа, релігійні інституції, освітню або мистецьку діяльність); *політичний / адміністративний* (діяльність у сфері управління — ухвалення рішень, організація роботи інституцій під контролем окупанта). Окремо слід спинитися на такому різновиді колабораціонізму, як *освітній*, що здійснюється через модифікацію освітніх програм, впровадження стандартів, що відповідають ідеології окупаційного режиму). Л. Альтюсер у своїй теорії ідеологічного апарату держави трактує школу як інструмент відтворення владної ідеології. Для пояснення цього виду колабораціонізму може стати у пригоді ще й педагогічна теорія прихованого навчального плану (Ф. Джексон, Е. Еріксон), яка ґрунтується на тому, що крім офіційної навчальної програми у школах існує ще й неявний навчальний план, який впливає на учнів. Цей прихований план охоплює знання, цінності, норми та установки, які діти засвоюють через організацію шкільного життя, взаємодію з учителями та однолітками, а також через зміст навчальних матеріалів, які не завжди чітко прописані в офіційній програмі. В нашому розумінні, цей інструмент використовується для формування нових ідентичностей через підсвідоме засвоєння певних цінностей (тотальна мілітаризація, знеособлення особистості, підпорядкування індивідуального колективному, ненависть до України) на підставі змісту навчання.

Досить поширеним є *соціально-побутовий колабораціонізм*, що охоплює повсякденні практики взаємодії з окупаційною владою — побутове обслуговування, співжиття, надання інформації тощо. М. де Серто розглядає такі дії як мікростратегії виживання, що часто виходять за межі моралі. А З. Бауман у своїй теорії соціальної інженерії робить акцент на розмитті моральних орієнтирів у кризових обставинах, коли поведінка набуває ситуативного характеру.

Звісно, для розрізнення видів колабораціонізму можна використовувати й інші основи, наприклад таку, що дає змогу диференціювати різну мотивацію співпраці. Йдеться насамперед про розрізнення співробітництва ненавмисного, яке ґрунтується на визнанні необхідності, та добровільного, яке передбачає спробу отримання вигоди із ситуації (Hoffmann, 1968). За словами Гофмана, колабораціонізм може бути як сервільним (рабським), так і ідеологічним. Сервільний колабораціонізм — це служіння ворогові, ґрунтоване на необхідності особистого виживання чи потребі в комфорті, тоді як ідеологічний — підтримка ідеї співпраці з ворогом. Аналогічні поділи пропонували також Гордон, який використовував терміни «колаборатор» (collaborator) та «колабораціоніст» (collaborationist) для позначення відповідно неідеологічної та ідеологічної співпраці (Gordon, 1980), та Мадайчик, який убачав різницю між «ренегатами», які були ідеологічними прихильниками ворожої окупації, та «опортуністами»,

співробітництво яких було вимушеним (Madajszyk, 1994). Хоча це розрізнення не абсолютне і піддавалося критиці через те, що між цими групами існують тісні взаємозв'язки, якщо розглядати їх під кутом зору фактичного співробітництва з окупаційною владою (Kedward, 1985), в соціологічному контексті їх виокремлення виглядає важливим, через різний характер взаємодії, який має активну чи пасивну природу (Hoffmann, 1968).

Види колабораціонізму, осмислені в соціологічному вимірі, охоплюють як макросоціальні, так і мікросоціальні рівні соціальної взаємодії — від інституційної співпраці до індивідуальних стратегій адаптації та виживання, а застосування різних теоретичних парадигм допомагає інтерпретувати мотивації, умови та форми колабораційної поведінки, не знімаючи при цьому моральної та юридичної відповідальності з її суб'єктів.

Світоглядно-ідеологічні та суспільно-політичні передумови формування сучасного колабораціонізму в Україні

Агресія російської федерації та окупація частини української території спричинила появу й активний розвиток колабораційної поведінки. Варто наголосити, що цей процес розпочався ще навесні 2014 року (тоді колаборантів називали «сепарами»), а з початком повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року набув нових змістових і територіальних вимірів.

Визначення передумов колабораційної діяльності різні науковці здійснюють у межах власних підходів, і єдиної теорії, яка б комплексно описувала цей процес, в науковій літературі не існує. Тож ми вирішили розглядати у пропонованій статті такі передумови колабораційної поведінки, які відповідають нашій дослідницькій стратегії.

Перша група — це *культурно-ідеологічні, наративні*. Росія здійснювала проти України гуманітарну агресію ще задовго до початку відкритої війни. Така діяльність провадилась як у вимірі сьогодення (наприклад, збереження і розвиток російської мови, культивування російських смислів у культурному житті та засобах масової інформації), так і з позиції минулого через укорінення радянських міфів про Другу світову війну, що давало змогу жити радянську ідентичність громадян України та утворити підґрунтя для виникнення й розвитку колабораціоністських настроїв під гаслом «об'єднання своїх зі своїми» (Василенко, 2014). На значній частині територій, де проявився колабораціонізм, спостерігалася відсутність глибокої дерусифікації та дерадянзації. Зокрема, у Михайлівському та Приазовському районах Запорізької області місцеві громади довгий час чинили спротив перейменуванню сіл під назвою «Жовтневе». Міські ландшафти, символіка, навчальні програми, споживання медіа формували ментальні спільноти, орієнтовані на Москву як центр культури та авторитету. Все це поєднувалося із непослідовністю державної гуманітарної політики. До Революції Гідності політика національної ідентичності реалізовувалася вибірково. Часто держава уникала конфліктних тем (мовне питання, історія ОУН–УПА, деполітизація освіти), що створювало вакуум, до якого активно заходили російські ідеологи. Як наслідок — частина населення не сприймала українську

державність як власну, й це у критичний момент знижувало внутрішні бар'єри для колабораціонізму. На Сході та Півдні України, де історично переважали радянські наративи та слабко впроваджувалася українська культурна політика, знаходила відгук концепція «руського мира» — ідеологічна конструкція, яка оперує уявленнями про спільну мову, православну віру та історичну пам'ять, спираючись на спотворене тлумачення спадщини Київської Русі. Укорінення концепції «руського мира» стало, по суті, передумовою формування альтернативної ідентичності та культурної латентної орієнтації на Росію у частини населення.

Окрім цього, російська пропаганда десятиліттями формувала емоційно насичене, чорно-біле уявлення про Україну як слабку, «зовнішньокеровану», а Росію — як «захисника руських». Ці наративи спрацювали у момент агресії, зокрема на тлі відсутності альтернативного бачення у деяких інформаційно ізольованих регіонах. Відомий також факт, зафіксований низкою соціологічних досліджень, що громадяни, які отримували інформацію виключно з російських каналів, у 2,5 рази частіше виявляли прихильність до окупаційних адміністрацій на «староокупованих» територіях (Аналітичний звіт, 2019).

Наукові дослідження засвідчують, що діяльність православної церкви московського патріархату в Україні впродовж тривалого часу створювала загрози національній безпеці у площині внутрішньої політики. Ця релігійна структура де-факто виступала ідеологічним інструментом російської політичної системи, активно сприяючи поширенню та закріпленню в українському інформаційно-культурному просторі концепції «руського мира», що призводило до розмежування та розколу суспільства за світоглядно-ідеологічними критеріями. Своєю чергою, це стало одним із чинників, що сприяв залученню частини населення до колабораційної діяльності на ТОТ (Державно-церковні, 2023). УПЦ МП стала своєрідним провідником проросійського світогляду, адже впродовж тривалого часу зберігала монополію на духовне життя у багатьох регіонах України. Її діяльність супроводжувалась поширенням наративів, що заперечували існування окремої української нації, протиставляли «канонічне» православ'я українському автокефальному, просували ідею «спільної історичної долі» з Росією. Це формувало морально-релігійне підґрунтя спочатку для виправдання російської присутності, а згодом — співпраці з окупаційною владою. Р. Турчин вказує, що саме релігійна доктрина УПЦ МП стала одним із каналів впровадження ідеології «руського мира» на побутовому рівні (Турчин, 2025).

Описана вище перспектива посилювалася, на нашу думку, другою групою чинників, що передували окупації — *суспільно-політичними кризами* всередині країни. Суспільно-політична нестабільність періоду незалежності України створювала умови для зниження довіри до держави, невизначеності щодо майбутнього та появи альтернативної лояльності — у тому числі до російських чи проросійських структур. Соціологи розглядають це явище як кризу легітимності та фрагментацію політичної культури. Поняття легітимності означає рівень визнання владних інституцій як справедливих, законних та авторитетних у сприйнятті громадян. Криза легітимності виникає тоді, коли держава втрачає довіру значної частини населення, не може ефективно виконувати свої функції,

а її символи та інститути не сприймаються як «свої». Своєю чергою, фрагментація політичної культури означає розкол у суспільстві за ключовими уявленнями про державу, владу, право, політичні цінності. Ці явища були відчутні в Україні впродовж усього пострадянського періоду і стали родючим ґрунтом для виникнення колабораціоністських практик під час окупації. Усе це протиставлялося удаваній стабільності північного сусіда та 25-річному правлінню Путіна.

Після здобуття незалежності Україна не змогла забезпечити інклюзивну модель національної ідентичності, яка була б однаково прийнятною як для Сходу, так і для Заходу. Внаслідок цього частина громадян, зокрема в регіонах з історично сильними проросійськими зв'язками, не ідентифікували себе з українською державою або мали подвійну ідентичність. Це сприяло викривленню уявлень про «свою» і «чужу» владу, що в умовах окупації робило частину населення більш лояльною до окупантів, особливо якщо ті демонстрували «порядок» або обіцяли «захист», а також спричинило, на нашу думку, кризу національної ідентичності та виникнення розриву між центром і регіонами. Соціологічні опитування Інституту соціології НАН України за 2000–2020 роки фіксували стійко низький рівень довіри до уряду, парламенту, судів. Середній рівень довіри рідко перевищував 10–15%, що свідчить про системну делегітимацію влади в очах громадян та кризу довіри до державних інституцій. За таких умов колабораціонізм могли сприймати не як зраду, а як прагматичний вибір на тлі розчарування в офіційній владі, особливо в регіонах, частина жителів яких вважали себе «залишеними напризволяще» з початком повномасштабного вторгнення.

Упродовж 2000–2010 років українське суспільство неодноразово переживало елітні розколи та політичні революції — Помаранчева революція (2004), Революція Гідності (2013–2014). Ці події хоча й зміцнювали демократію, водночас поглиблювали розколи за регіональною та ідеологічною лініями. Так, у регіонах, де переважала підтримка проросійських партій (Партія регіонів, Опоблок, ОПЗЖ), після Майдану виникало відчуття «поразки», що призвело до відчуження від нової постреволюційної влади і в окремих випадках — до співпраці з окупантами як форми протесту чи помсти. Однією із форм політичного відчуження був абсентеїзм. Зокрема, на виборах Президента України 2014 року у Кам'янсько-Дніпровському районі Запорізької області, де у структурі населення висока частка етнічних росіян, явка не перевищила 30% (раніше на виборчі дільниці приходило від 65% до 75% виборців) (Охендовський, Магера, Усенко-Чорна, 2016).

До того ж державна політика до 2014 року не забезпечувала цільової інтеграції прикордонних та «суперечливих» регіонів. Освітня, мовна, інформаційна політика реалізовувалася нерівномірно, часто з поступками місцевим елітам. Тому прикордонні області виявилися вразливими до впливу зовнішнього актора — РФ. Це створило ситуацію, за якої окупаційна адміністрація могла швидко заповнити вакуум, і частина населення приймала це як «менше зло» в ситуації адміністративного безсилля.

Затяжна війна, яка тривала з 2014 року до повномасштабного вторгнення, спричинилася до психологічної втоми та соціального відчуження для частини

населення, тому ідея «миру будь-якою ціною» виглядала припустимою для деяких груп — навіть ціною поступок чи співпраці з окупаційною владою. Соціологи фіксували на Сході частку респондентів, які не засуджували співпрацю з окупаційними структурами, якщо це забезпечувало базову стабільність (Динаміка готовності, 2025). У термінах Т. Гура це “relative deprivation”, тобто стан відносної депривації, коли очікування людей щодо держави та влади не збігаються з реальністю, що провокує пошук альтернатив (у тому числі колабораціоністських) (Gurr, 1970). Аналогічно, за моделлю С. Липсета, слабкість демократичних інститутів у перехідних суспільствах породжує регіональний популізм і схильність до антидержавної поведінки (Lipset, 1963). Суспільно-політичні кризи не лише ослабили зв’язок частини громадян із державою, а й відкрили шлях до легітимації чужої влади у свідомості деяких спільнот. У поєднанні з іншими факторами (ідеологічними, економічними) та відсутністю засудження і криміналізації з боку держави це призвело до нормалізації колабораціонізму як частини щоденної практики на окупованих територіях.

Третя група передумов — це *військова невизначеність та слабка обороноздатність*. Одним із критичних чинників, які вплинули на схильність частини населення до прояву колабораційної поведінки, була військова слабкість держави, як у реальному вимірі, так і в уявленнях громадян. Відсутність впевненості у спроможності України захистити власну територію й населення створила психологічний вакуум безпеки, який у ситуації окупації часто заповнювався через прагматичну адаптацію або співпрацю з ворогом. У період до 2014 року обороноздатність України була суттєво ослабленою внаслідок як масового скорочення кадрового складу (до 120 тис. військовослужбовців у 2013 році з обмеженою боєготовністю) і недофінансування ЗСУ, так і фактів корупції у вищих військових ешелонах. За оцінками експертів, на момент анексії Криму Україна фактично не мала готових бойових підрозділів для протидії — звідси поширена теза: «Крим взяли без жодного пострілу». Це спричинило глибоку деморалізацію серед населення прифронтових і прикордонних регіонів. Так, ще у 2014 році мешканці Донеччини та Луганщини масово фіксували відсутність ЗСУ у відповідь на появу «зелених чоловічків», що породжувало страх, паніку й пошук захисту в новій владі.

Соціологічні опитування, зокрема дослідження фонду «Демократичні ініціативи», свідчать, що у 2014–2015 роках більшість мешканців Сходу не вірили у можливість воєнної перемоги України (2015-й: політичні підсумки, 2015). Це породжувало синдром окупаційної невідворотності, тобто переконання, що «доведеться жити під РФ — і краще адаптуватися». За обставин, коли державні органи зникали або здавалися, колабораційна поведінка видавалася багатьом формою самозбереження, а не зрадою. Під час початку вторгнення 24 лютого 2022 року російська армія змогла за тиждень пройти сотні кілометрів і швидко захопити Херсон, Мелітополь, Бердянськ та багато інших населених пунктів. Це сталося через недостатню кількість наших військ на Півдні, відсутність оборонних укріплень та прорахунки командування. На тлі цього серед місцевого населення виникає атмосфера беззахисності та відчуття, що окупація буде «надовго», і варто пристосовуватися. Вакуум влади достатньо швидко заповнювали

окупанти, створюючи «военно-гражданские администрации» та призначаючи «председателей сельских советов». У цей же час легітимні керівники органів місцевого самоврядування часто не отримували із центру жодних вказівок, діяли на свій страх та ризик, виїжджали на вільну територію із великим запізненням або потрапляли в полон до окупантів.

Слабкість оборони давала змогу колишнім регіональним елітам (особливо у Південно-Східній Україні) виступати як посередники між окупантами та місцевою громадою. Часто ці кланові угруповання (Є. Балицького — на Запоріжжі, В. Сальдо — на Херсонщині) мали тісні зв'язки з Росією (через освіту, бізнес, родину), тішилися авторитетом серед населення та забезпечували «контрольоване» передання влади. У цьому контексті колабораційна поведінка набувала вигляду «розумної стабілізації», а не радикальної зради. У рамках соціології безпеки це пояснюється через концепцію “security dilemma”: коли відсутність захисту з боку «своєї» держави змушує людей шукати інші форми безпеки — включно із співпрацею з ворогом.

Четверта група чинників — це *економічні обставини*. Економічний вимір є критично важливою складовою в аналізі причин, які підштовхували частину населення до колабораційної поведінки. У реаліях ТОТ співпраця з ворогом часто була зумовлена не ідеологічною лояльністю, а економічною раціональністю, тобто прагненням зберегти доходи, майно, соціальні послуги й базову життєдіяльність. Окупацію супроводжувало руйнування фінансових установ, логістичних зв'язків, ринків збуту української продукції, соціальної інфраструктури. У цих умовах співпраця з новою адміністрацією давала змогу забезпечити базове функціонування: виплату зарплат, пенсій, доступ до води, тепла, медицини. Особливо це стосувалося бюджетної сфери та інфраструктурних підприємств. Так, у Мелітополі у 2022 році багато працівників комунальних служб погодилися залишитися на роботі вже під управлінням окупантів, щоб забезпечити собі та родинам існування.

Соціологи наголошують, що втрата роботи або соціального статусу (особливо в регіонах, де робочі місця були обмежені) — один з найпотужніших чинників, що штовхає до співпраці з ворогом. Медики, вчителі, бухгалтери часто залишались працювати не через ідеологію, а щоб не втратити фахової практики, не наражати сім'ю на голод і безгрошів'я, не залишити населення без базових послуг. Цей механізм особливо важливий для розуміння колабораціонізму в царинах освіти, медицини, ЖКГ на перших порах окупації. Проте згодом, коли стає зрозуміло, що в Росії як у тоталітарній державі ніхто не може лишатися осторонь війни, ці люди стають вільними чи невільними помічниками окупантів у встановленні та укріпленні загарбницького режиму. Окрему групу становлять ті, хто співпрацював заради матеріального збагачення: отримували посади, доступ до ресурсів, землі, «віджимали» майно у представників бізнесу та української влади. Тут уже йдеться про опортуністичний колабораціонізм, що має свідомий і цілеспрямований характер. За теорією раціонального вибору індивіди обирають ті дії, які максимізують їхні вигоди й мінімізують втрати. У цьому контексті колабораціонізм став раціональним адаптаційним механізмом виживання. Економічні передумови колабораціонізму тісно пов'язані з вижи-

ванням у ситуації колапсу державної присутності. У багатьох випадках співпраця з окупантом була не політичним актом, а механізмом індивідуальної та колективної адаптації до нових умов. Проте варто проводити чітку межу між самовільним зайняттям сільського кіоску, господар якого кинув все та виїхав на підконтрольну територію, та захопленням супермаркету — за всілякої участі та сприяння окупаційної адміністрації.

Правова невизначеність — один із найменш помітних, але системно важливих чинників поширення колабораціонізму в Україні. До початку повномасштабної війни у 2022 році українське законодавство не мало чіткого визначення, що є колабораціонізмом, а що — вимушеним виживанням в умовах окупації. Це сприяло не лише фактичній безкарності, а й формуванню подвійних уявлень серед громадян щодо меж допустимої поведінки. До лютого 2022 року Кримінальний кодекс України не містив окремої статті, яка б визначала колабораційну діяльність як злочин. Єдиною релевантною нормою була стаття 111 ККУ (державна зрада), але її застосування потребувало доведення наміру шкодити державі, що ускладнювало покарання побутових чи адміністративних форм співпраці з окупаційною владою. Це створювало ситуацію, за якої частина громадян діяла в «сірих зонах» правового простору, не відчуючи реальної загрози притягнення до відповідальності. Лише 3 березня 2022 року було ухвалено Закон України №2108-ІХ, який вніс до ККУ нову статтю 111-1 «Колабораційна діяльність». Цей документ визначає низку форм співпраці з ворогом як кримінально карані дії. Проте цей Закон не має зворотної сили, тобто не охоплює випадки колабораціоністської діяльності до 2022 року. Та й у перші місяці його дії фіксувалося різночитання у правозастосуванні: деякі випадки співпраці визнавали злочином, інші — ні. Це породило юридичну невизначеність, яка підсилює ризики самосудів, стигматизації та правових зловживань, особливо на деокупованих територіях.

Україна досі не має інституційної моделі перехідного правосуддя, яка б давала змогу диференційовано підходити до колаборантів з урахуванням наміру, обставин співпраці (добровільно / вимушено), рівня шкоди, завданої державі. Без такої системи існує ризик колективної відповідальності, а також гальмування реінтеграційних процесів на звільнених територіях. Разом із тим, очевидно, що через тривалість окупації та інституційно-правовий хаос вже після звільнення частину громадянських прав мешканців цих територій (зокрема, право обирати і бути обраним) може бути обмежено до стабілізації ситуації.

І досі в інформаційному просторі можна зафіксувати суперечливість державних меседжів щодо меж нормативної поведінки в окупації. З одного боку, це частина загального питання про межі умовно нормального життя на окупованих територіях та взаємодії з особами, які фізично контролюють територію по той бік лінії фронту. З іншого — абсолютно конкретні алгоритми поведінки та інструкції для населення, які, на жаль, українська влада часто не формулювала до 2022 року та навіть вже після. Чи можна працювати у школі або лікарні під контролем ворога? Чи вважатиметься злочином участь у роздачі гуманітарної допомоги? Які наслідки очікують за «мовчазну присутність» на зборах або засіданнях? За таких умов громадяни опинялися у моральній та правовій пастці, що

підсилює страх, плутанину й часто призводить до пасивного колабораціонізму як форми адаптації.

Нерозвинена практика документування фактів співпраці посилює, на нашу думку, описану вище правову невизначеність як передумову колабораціонізму. У низці випадків, особливо під час деокупації, держава не мала централізованих реєстрів осіб, які співпрацювали з ворогом. Це ускладнювало юридичне переслідування та давало змогу окремим особам уникнути відповідальності, а також створювало простір для маніпуляцій, доносів, фальсифікацій. Недовіра до офіційних органів призводила до виникнення паралельних суспільних «списків зрадників», що загрожує правам людини та є небезпечним прецедентом. У соціології та праві така ситуація класифікується як «правовий вакуум», або “normative gap” — коли старі норми не діють, а нові ще не встановлені або недостатньо чіткі. Цей стан породжує соціальну аномію (за Дюркгаймом) — втрату нормативних орієнтирів, внаслідок чого люди приймають індивідуальні або групові етичні рішення, які можуть суперечити закону. Загалом правова невизначеність, відсутність чітких стандартів і механізмів відповідальності стали потужним фоном для формування колабораційної поведінки. Без чіткої державної позиції, законодавчих рамок та правової просвіти частина громадян діяли не з міркувань ворожості, а через невизначеність, страх і прагнення вижити.

Таким чином, зазначені та інші фактори й призвели до того, що частина громадян України разом з росіянами брали безпосередню участь у захопленні території власної держави, сприяли цьому процесу та усвідомлено в подальшому пішли на співпрацю з окупантом. Це явище є багатошаровим — містить як свідомі ідеологічні акти, так і морально виправдані форми адаптації. Аби мінімізувати посилення наявних та виникнення нових соціальних розколів після деокупації, необхідне комплексне соціологічне та юридичне дослідження з чіткою класифікацією форм співпраці та диференційованим підходом.

Колабораціонізм у повсякденних соціально-економічних практиках

Попри те, що явище колабораціонізму можна розглядати в багатьох аспектах, зосередимося на розгляді цього феномену як частини повсякденного життя людей по той бік лінії фронту. Адже можливості безпечно виїхати на підконтрольну територію у всіх були дуже різними — від восьми років у мешканців Криму та ОРДЛО до кількох годин у жителів Півдня Херсонської та Запорізької областей, де вже по обіді 24.02.2022 року стояли російські танки. Для людини, яка опиняється сам на сам із потужною репресивною машиною держави-агресора, далеко в тилу загарбницьких військ, постає питання про детермінанти соціальної поведінки, внутрішню свободу чи зовнішню зумовленість власного вибору. Багато що тут залежить від позиції держави, яка, на жаль, із 2014 року лишалася вкрай непослідовною.

За часів АТО та ООС, навіть після підписання Мінських угод, які де-факто легалізували російську окупацію частин Донецької та Луганської областей, уряд

не давав чіткої відповіді, як правильно поводитись нашим співгромадянам у полоні ворога. За винятком кількох гарячих ділянок фронту до весни 2020 року, коли російські маріонетки закрили пункти пропуску начебто через коронавірус, потрапити на той бік було нескладно. До березня 2017 року із ТОТ зберігалося вантажне залізничне сполучення, через КПП їздили маршрутки, а мешканці загарбаних територій приїжджали до найближчих українських міст зняти гроші та скупитися. За таких умов перехід із «темного» на «світлий» бік і назад був достатньо простим і зводився до невеликого хабара на блокпості.

Відповідно співпраця з ворогом на побутовому рівні не видавалася аж такою страшною, а на тлі відсутності згадок про покарання колаборантів у перших та других Мінських угодах багато для кого виглядала звичайною справою. Адже статті про державну зраду, за якими час від часу судили затриманих терористів, стосувалися переважно учасників незаконних збройних формувань, «правоохоронних» та «управлінських» структур, що діяли у терористичних організаціях «ДНР» та «ЛНР».

Натомість після початку повномасштабного російського вторгнення вітчизняні законодавці вдалися до інших крайнощів, криміналізувавши широке коло соціальних практик, зокрема будь-яку економічну активність на непідконтрольних територіях. У цьому контексті може йтися як про налагодження потужного виробництва ударних дронів, так і про продаж городини на ринку. Стає незрозуміло — як, не порушуючи закон, жити четвертий рік в окупації жителям півночі Луганщини, півдня Донецької, Запорізької та лівобережжя Херсонської областей? Адже готівкова гривня опинилась поза російським законом ще з початку 2023 року, а можливості використання безготівкової української валюти було вкрай ускладнено та обмежено. Правники зауважують, що за таких умов може виникнути ситуація, коли до відповідальності буде притягнуто майже кожного, хто перебував чи продовжує перебувати на окупованих територіях (Сьомін, Комашко, 2023). Чи не буде це повторенням комуністичних репресій — «була б людина, а стаття знайдеться»?

У цьому контексті значний інтерес становить теоретична модель взаємодії ворога з місцевим населенням, розроблена французькими дослідниками М. Гехтер та О. Відаль-Апарісіо та адаптована щодо наших реалій О. Каліщук (Каліщук, 2023: с. 110). Дослідники висувують гіпотезу про взаємозалежність «нетто-блага», яке окупант надає місцевій громаді, та ймовірності співпраці. Своєю чергою, колаборанти надають загарбникам зворотні «брутто-блага», допомагаючи встановити контроль над місцевим населенням та зменшити витрати на розгортання мережі каральних органів (див. рис. 1).

Як бачимо, схема має два контури — зовнішній, що характеризує можливість держави-агресора купувати лояльність населення поневолених земель через надання індивідуальних та колективних благ, та внутрішній, який відображає готовність окремих представників місцевої спільноти піти проти своєї Батьківщини. На ймовірність їхнього перетину можуть впливати як інституційно-структурні чинники, так і досвід політичної поведінки населення в минулі роки, зокрема електоральна підтримка проросійських партій та кандидатів.

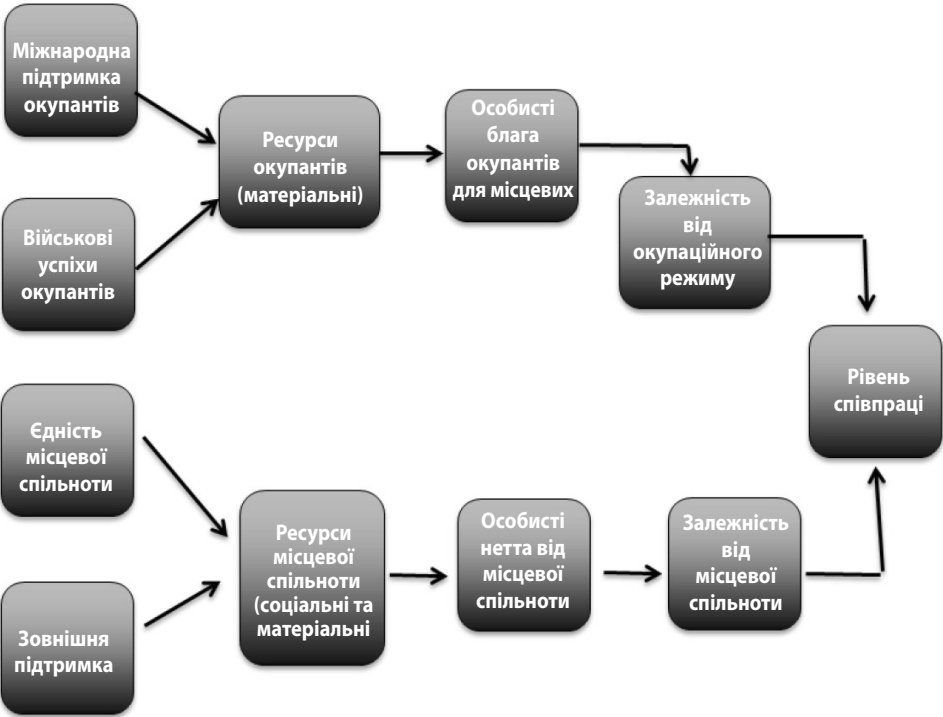


Рис. 1. Модель колаборації з окупаційним режимом
(за М. Гехтер, О. Відаль-Апарісіо, адаптовано О. Калішук)

З одного боку, окупанти декларують, що лише 2024 року вони виділили на фінансування чотирьох «нових регіонів» понад 1,5 трлн рублів (що приблизно дорівнює вартості 45–47 днів загарбницької війни в Україні) (Бадюк, Щетина, 2024a,b). З іншого — ситуація на загарбаних землях сильно різниться. Ворог навіть і не збирається відновлювати зруйновані ним вщент Мар’їнку, Авдіївку чи Бахмут. Водночас в окупованому Маріуполі, замітаючи сліди своїх військових злочинів, росіяни знесли сотні пошкоджених багатоповерхівок та зводять на їхньому місці будинки з іпотечними квартирами для приїжджих росіян. Натомість більшість тимчасово окупованих територій Запорізької області не постраждали від військових дій. Саме тут реалізуються проекти, що далекі від інтересів місцевих громад, проте мають велике значення для військової логістики агресорів та пограбування наших ресурсів: реконструкція автостради Новоазовськ–Сімферополь, будівництво залізниці Ростов–Маріуполь, посилення пропускної спроможності Маріупольського та Бердянського портів, зведення високовольтної ЛЕП для приєднання Запорізької АЕС до російської енергосистеми.

Окремим рядком фінансуються відверто пропагандистські заходи — реконструкція сільських клубів, парамілітарні дитячі та молодіжні організації, гучні святкування та ювілеї тощо. У розв’язанні житлово-комунальних проблем хоч якось допомагають так звані регіони-шефи, що відряджають будівельні брига-

ди, надсилають спецтехніку та матеріали для аварійного ремонту зношених інженерних мереж (за принципом «зробив на копійку — а шуму на гривню»). Дослідники окупації відзначають, що більшу частину виділених бюджетних коштів розкрадають як на федеральному, так і на місцевому рівні за участі навколорегиональних структур, місцевих колаборантів та «смотрящих» від різних силових та кримінальних угруповань. На тлі цього в окупованих частинах Запорізької та Донецької областей різко зростає злочинність. Російські військові та кадри вціліють полюють на жінок та дівчат, переслідуючи навіть школярів. Найбільш небезпечними місцями стають Мелітополь, Якимівка та Кирилівка, де базується батальйон «Ахмат» (Кирилова, 2025).

Що можуть дати російські окупанти звичайним людям на загарбаних українських землях, окрім розрухи та спустошення? З одного боку, у ст. 55 Четвертої Женевської конвенції визначено, що держава-окупант зобов'язана забезпечувати цивільне населення продовольством та санітарними матеріалами, зокрема завозячи зі своєї території (Конвенція, s.a. [1949]). З іншого — перед українцями по той бік лінії розмежування постає моральна дилема про межі допустимої взаємодії з ворогом. Мовчки, про себе наші співвітчизники розв'язують по-справжньому екзистенційні питання — чи брати російську гуманітарку, коли нема чого їсти, чи отримувати російський паспорт, без якого навіть швидка допомога не приїде, чи йти працювати до російської установи, якщо скінчилися всі запаси, навіть консервація у підвалі.

У цьому контексті варто наголосити, що гуманітарна криза та нестача продовольства на тимчасово окупованих територіях виникли суто через російське вторгнення, знищення загарбниками соціальної, логістичної та торговельної інфраструктури, організоване блокування всіх шляхів постачання, зокрема й допомоги з вільної України. Людей свідомо позбавляли харчів, причому продовольства не вистачало не лише у містах, але й на селі.

Одним із джерел отримання інформації про життя в окупації є вивчення досвіду окремих людей. Нами було проведено серію наративних інтерв'ю із жителями села Костирка Бериславського району Херсонщини, яке перебувало в окупації із квітня по листопад 2022 року, а також глибинні інтерв'ю з жителями інших міст Півдня України (зокрема, інтерв'ю з особистого архіву О. Зубченка, проведені Т. Поповою у серпні 2023 року): «Гуманітарку першу не брали, другу взяли. Пенсію дядь Жора отримав 10 тис. рублів, презренье до себе, корила себе, що пішла... хто не був в окупації, той не повірить... а що робити?? Брали, їли, спасалися» (Тетяна, 60 років); «Гуманітарку отримували рази два чи три. Цукор важили кружечками, по скільки людей вдома живе. Мучне... давали, скільки хочеш. Муки давали тоже тільки трошечки. Відчувала я тільки приниження. От таке було состояние, що мене уцімляють у моїх правах. Як принижують мене, що ми такі добродееітілі... Зараз у мене безвихідне становище, тому що мені треба кормить дітей, і я мусила її просто брати ту гуманітарку» (Оксана, 52 роки); «Два рази, як роздавали, ми нічого не де не брали, ніких не денєг, нічого не де. Два рази в клубі... по списках нам давали, вони ходили фотографували» (Олена, 55 років).

Варто зауважити, що описані респондентами події стосуються перших тижнів окупації, коли будь-яка взаємодія з окупантами розглядалася як абсолютно екстремальна, неприйнятна та мерзенна соціальна практика. До того ж, як зазначає О. Черемісін, на правобережжі Херсонщини через активні бойові дії та вкрай ускладнену логістику росіяни так і не змогли встановити більш-менш стабільний окупаційний лад (Черемісін, 2023). Проте мірою творення та укріплення інституційних основ нового режиму ситуація починає змінюватися. Зокрема, на лівобережжі Херсонщини роздача «гуманітарки» із пропагандистської картинки перетворюється на системний інструмент роботи із місцевими мешканцями. У місті Нова Каховка до стандартного продуктового набору входять мука, сіль, цукор, гречана крупа, олія, сіль, рибні консерви, макаронні вироби, яловича тушонка, а іноді — і свіжий хліб. Окремим категоріям населення надають засоби особистої гігієни та памперси різних розмірів. Кожному містянину росіяни дозволяють отримати один набір допомоги на місяць. При цьому необхідна попередня разова реєстрація в базі окупантів (Романюк, 2023).

Більш складним є питання про ресурси місцевої спільноти, до яких першою чергою належить потенціал соціальних зв'язків. Ось як описували цю ситуацію жителі окупованої Херсонщини: «Ми счітай до окупації.. жили собі спокійно, були люди, які голодували, а ми знаєш запасливі, було у нас все... ми жили, нічого не боялися, у кожного був свій заробіток, кождий чимось зацікавлений, вночі спали і не боялися» (Альона, 30 років). На тлі розгубленості та невизначеності великого значення набуває соціальна солідарність: «У перші дні війни, коли ще не було окупації село сплотилося, було один цілим — люди пекли хліб, роздавали на людину півхлібинки, роздавали крупи, ловили рибу. Руських не було, а коли вони зайшли — все прекратилося ... пішли роздори, не дуже здорова обстановка» (Тетяна, 60 років).

Початок окупації приносить із собою злам звичного соціального порядку в усіх аспектах — від нормативно-державного (триколори замість синьо-жовтих прапорів) до просторового (колись знайомі та доступні місця стають закритими та небезпечними). «Коли почалася окупація, то дітей не то що з двору, з хати було страшно випускати, я найбільше боялася за Віку (старша донька 15 років. — О.Б., О.З.). Те що кацапи задивлялися на молодих дівчат. Страшно було ходити по селі, страшно було ходити в магазин ждати хліб, пока привезуть» (Альона, 30 років). Постійним супутником наших земляків стає страх: «Все помінялося, ні роботи, ніде нічого... на ніч до тьоті Наташі ночувать, на день — додому щоб не дай Бог ніхто не поселився, щоб ніхто не підійшов... були ж ті перевірки, ходили по хатах, кругом залазили!» (Олена, 55 років). Життя все більше нагадує апокаліптичні сюжети Ф. Гой: «За межі села не можна було виходити, нам не дозволяли щоб світилося світло в будинку, ми боялися вийти вообщє за двір, з приниженням на нас дивилися. Що хотіли, те й творили: ламали забори, щоб натопить в своїх хатах, крали у людей, забирали все» (Тетяна, 56 років). За таких умов, навіть у маленьких селах, громада фактично перестає існувати як єдиний соціальний суб'єкт — віднині кожен сам за себе.

Разом із тим на тлі загальної аномії з'являються люди, які намагаються задо-
брити окупантів, отримати особисту вигоду від «корисних» знайомств: «Люба

та Сергій, коли почалася війна, тільки стояли блокпости на трасі, вони кожен день кормили окупантів, возили картошку, яйця, молоко, торти» (Валентина, 60 років). Дехто обирає простіший шлях — «бедные, алкоголики, бывшие зеки... быстро собрались в группы и, например, прямо у меня во дворе вскрывали продуктовый и с счастливыми лицами выносили оттуда алкашку. И не просто вскрывали, чтобы еду взять, а окна били, полки ломали, крушили все», — розповідає жителька тимчасово окупованого Мелітополя (цит.за: Герасименко, Сорока, 2023). Проте, незважаючи на численні випадки мародерства та цілеспрямоване блокування окупантами цивільної логістики, інститут торгівлі одним із перших адаптується до роботи за нових умов і при цьому, на жаль, стає одним із потужних майданчиків для співпраці місцевих з окупантами.

Соціальні практики купівлі-продажу товарів та послуг постають як завершальна, єдина ланка двох контурів моделі, описаної вище. Реалізацію їх на тимчасово окупованих територіях слід розглядати у юридичному та моральному аспектах. Частина четверта ст. 111-1 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» відносить до колабораціонізму будь-яку господарську активність, що відбувається у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора. Виходить, що до однакової відповідальності можна притягнути як власника великого супермаркету (та апріорі — потужного донора російських загарбників), так і бабусю, що торгує зеленню на сільському базарі.

Насправді, ця проблема є набагато складнішою, адже будь-яку торговельно-економічну діяльність в тилу ворога можна схарактеризувати у трьох аспектах — як канал соціальної мобільності та можливості прислужитися росіянам (постачання продукції до РФ, «віджим» приміщень українських торговельних мереж), спосіб збереження звичного джерела доходів (невеликий продуктовий магазин, кіоск) та соціально-адаптаційну практику (продаж городини та фруктів із присадибних ділянок). Очевидно, що такі діяння кардинально відрізняються за масштабом, регулярністю, обсягом акумульованих фінансових ресурсів та, головне, за тяжкістю суспільних наслідків. Це потребуватиме внесення змін до чинної законодавчої бази з питань колабораціонізму.

З морально-етичного погляду робота закладів торгівлі, з одного боку, є невіддільною умовою виживання наших співвітчизників, яких ворог позбавив нормального життя та засобів для існування, а з іншого — є інструментом впровадження і стабілізації соціального порядку, створення ілюзії того, що все не так погано і жити можна навіть під ворожими стягами. Про цей бік взаємодії місцевих жителів з окупантами влучно написав адміністратор телеграм-каналу «СУКИ Мелітополя»: «Орки методично уничтожают город Запорожье, запорожцев, живущих в Запорожье, мелитопольцев, получивших убежище в Запорожье, бердянцев, энергодаровцев, каховцев, херсонцев. Уничтожают без эмоций, хладнокровно, буднично. Базовым городом, где они... спят, едят, ходят на рынки, гуляют в ресторанах, пользуются бассейнами/банными, — является Ме-

литополь. Вы, местные... за денежку малую предоставляете им ВСЕ эти услуги. Вы все вместе помогаете ИМ убивать НАС!» (Телеграм канал, 2023).

Чого насправді вартують такі заробітки? Як відомо, будь-яка економічна дія може породжувати нові соціальні практики, навколо реалізації яких утворюються нові соціальні групи. Згодом це призводить до радикального переформування всієї соціальної структури. Так виникають стихійні, а потім — і формалізовані домовленості з окупантами про безперешкодний провіз товару з Росії; «віджим» із благословення «нової влади», а згодом — «націоналізація» торгових площ та комерційної нерухомості; з'являються «обнальщики», «решалы», «смотрящие» тощо. «Форма, “геометрія” інтеракційних каналів або зв'язків, об'єктивована, зовнішня щодо окремих особистостей, істотно впливає на шанси появи конкретних інтеракцій між ними. Інтеракційна структура багато в чому визначає, з ким і щодо кого члени суспільства застосують дії», — відзначає М. Шульга (Шульга, 2018: сс. 16–17).

По суті, йдеться про формування соціальної бази окупаційного режиму, адже згідно з класичною гомансівською парадигмою обміну, коли зв'язки набувають усталеного характеру, а користь від них регулярно повторюється (надприбуток від завезення несмачних та дорогих продуктів із окупованого Криму на тлі перекриття постачання з України), то суб'єкт намагатиметься будь-що зберегти та укріпити такі відносини.

Також ця проблема має ще один важливий аспект — ресурсно-ціновий. Ми вже писали про те, що окупаційна влада штучно створила ситуацію «ножиць цін» — ранні овочі через блокаду шляхів продавали за копійки (навесні 2022 року кіло огірків у Запоріжжі коштувало 80–120 грн, а в регіональному центрі городництва, окупованій Кам'янці-Дніпровській — 3–5 грн). При цьому десятки тонн сільгосппродукції фермери просто викидали на узбіччі. Натомість імпортні фрукти вирости в ціні в кілька разів, істотно подорожчало м'ясо та сало, а вартість російської побутової хімії сягала 300–400 грн за флакон. Проте найбільше людей шокували ціни на одяг та взуття. «Зимові чоботи коштують 4500 гривень. Теплі джинси — 4000 гривень, або 5000 тисяч рублів» (Зубченко, 2023). Варто згадати, що саме таку грабіжницьку політику проводили комуністи напередодні Голодомору 1932–1933 років та нацистські загарбники у 1941–1944 роках. По суті, йдеться про участь інституту торгівлі у цілеспрямованому пограбуванні населення — через викачування готівкових коштів та ресурсів. Зокрема, лише 2023 року із ТОТ було вивезено 2,5 млн т зернових та 200 тис. т фруктів.

Ворог діє як батоном, так і пріяником. Одних фермерів залякують, заважають виходити в поле, силою змушують продавати збіжжя ледь не по собівартості, а інших — залучають на свій бік обіцянками дотацій, дешевих кредитів, бюджетних асигнувань тощо. На жаль, іноді це має свої результати. Дрібний аграрій, який на початку окупації відправляв фури до портів окупованого Криму, згодом стає «обличчям» пропагандистської кампанії на т.зв. референдумі, отримує партквиток «єдиноросса», бере участь у незаконних місцевих виборах.

Ще один значний вимір торговельної діяльності як форми колаборації — сприяння у впровадженні російської валюти, особливо у перший рік окупації.

Загалом рублевізація посідає важливе місце у становленні та укріпленні російського окупаційного режиму: як засіб пропаганди (для всіх однакові пенсії по 10 тис. рублів), залучення місцевого населення на роботу до своїх «установ» (у перші місяці окупації шкільна кухарка отримувала удвічі більше, аніж вчитель в Україні) та інструмент пограбування місцевого населення через курсові махінації впродовж т. зв. бівалютного періоду (маніпуляції із курсом рубля до гривні — спочатку 2:1, потім 1:25, 1:1 і так нібито до повного виведення гривні з обігу на ТОТ Півдня України в останній день 2022 року).

Інституційна інфраструктура і товарний асортимент торговельної сфери постають як усталена частина нашої повсякденності. На тлі глобальних соціальних змін, які принесла російська окупація на українські землі, заміна «АТБ» на «Пятёрочку» та «Нашої ряби» на «Михайловський бройлер», на перший погляд, здаються дріб'язком. Проте саме ці елементи багато в чому визначають повсякденну споживчу поведінку, типізацію запитів, емоцій та переживань, оформлення певного способу життя, а в широкому сенсі — пристосування людей до нових окупаційних реалій. Окрім цього можна говорити й про інші негативні інституційні наслідки — сплата податків до бюджету ворога, добровільно-примусова підтримка загарбницьких військ, матеріально-технічне забезпечення пропагандистських акцій місцевої «влади» тощо. Внаслідок цього торгівля із соціально-економічної практики перетворюється на засіб легітимації та укріплення російського контролю, формування соціальної бази окупаційного режиму.

Емпіричні дослідження феномену сучасного колабораціонізму на вільній і тимчасово окупованій території України

З огляду на сказане вище постає питання — на що саме мають бути спрямовані емпіричні дослідження колабораціонізму? Говорячи про тимчасово окуповані території, як предмети дослідження можна визначити соціальний склад колаборантів, зміни їхніх соціально-статусних позицій до та після окупації, мотивацію та ідейні передумови співпраці з ворогом, особливості девіантної колаборантської «кар'єри» тощо. Ретельний аналіз всіх цих явищ дасть змогу вже зараз змодельовати динаміку соціальних розколів на ТОТ після приходу Української армії.

Слід розуміти, що соціальна тканина на ТОТ після деокупації буде розірваною: частина мешканців пережили репресії, інші — пристосувалися, дехто — співпрацював. За таких обставин можливе поширення взаємної підозри, осуду, бажання «розправи» над сусідами, низький рівень довіри до влади, особливо якщо реінтеграція відбуватиметься без урахування потреб місцевого населення, ризик виникнення локальних конфліктів або навіть нових хвиль внутрішнього переміщення через неспроможність жити разом після війни. Тому соціологічні дослідження мають допомогти виявити рівень соціальної напруженості, з'ясувати, наскільки населення готове до мирного співіснування, якими є потенційні страхи, очікування від держави та одне від одного.

Разом з тим головною проблемою для дослідника є неможливість повноцінного збирання первинної соціологічної інформації на ТОТ, адже це пов'язане зі смертельним ризиком для життя як соціолога, так і респондентів. Саме через це можливості використання якісних та кількісних методів у класичному вигляді значно обмежені. Фактично працювати ми можемо лише з двома генеральними сукупностями колаборантів — особами, які відбувають покарання в українських пенітенціарних закладах (з початку повномасштабного вторгнення винесено вже понад 1,5 тис. відповідних судових вироків) та посібниками ворога, які після приходу наших військ залишилися проживати на звільнених територіях (Харківщина, правобережна Херсонщина, Київська, Сумська, Чернігівська області). Проте доступність обох цих категорій є вкрай низькою. У першому випадку це пов'язане з особливостями функціонування закладів виконання покарань у військовий час та дією програми «Хочу к своїм», за якою колаборантів обмінюють на цивільних українців. У другому випадку колишні співники ворога, які не потрапили під кримінальну відповідальність, намагаються всіляко забути ганебну сторінку свого життя та уникають будь-якого спілкування. Цей факт підтверджують і результати нашого дослідження у селі Костирка Херсонської області, яке було описано вище.

Виходячи з цього, основним доступним інструментом в емпіричних дослідженнях колабораціонізму на ТОТ є використання даних відкритих джерел — веб-сайтів, соціальних мереж та месенджерів, як контрольованих окупаційними «адміністраціями», так і контрольованих проукраїнськими активістами. Зокрема, у вересні 2022-го та у березні 2024 року з використанням відомостей телеграм-каналів «Суки Мелітополя» (https://t.me/suki_melitopolya), «Зрадники Мелітополя» (https://t.me/melitopol_traitors), «Скелети Шевчика і Ко» (https://t.me/actual_energodar), «Бердянськ online» (<https://t.me/brdnews>) та «Якимівка Мелітопольський район» (<https://t.me/yakumivka2023>) та інших онлайн-ресурсів нами було проведено дослідження соціального складу колаборантів та їхнього соціально-кар'єрного поступу від початку окупації. Зібрані результати систематизовано, кодифіковано, оброблено та проаналізовано у програмі SPSS 17.0. Всього до бази було внесено дані про 1800 осіб — жителів окупованих частин Запорізької області (Зубченко, 2022; Зубченко, Серга, 2024). При цьому варто відзначити, що отримані дані не є репрезентативними, як через те, що нам точно не відомий загальний обсяг генеральної сукупності, так і через фрагментарність представленої інформації (до десяти різних територіальних громад).

Для характеристики соціально-трудових позицій посібників росіян ми спиралися на схему соціально-професійної структури Дж. Голдторпа, у центрі уваги якої перебувають особливості конкретної трудової ситуації — відношення до засобів виробництва (роботодавці, найняті та самозайняті працівники), сектор зайнятості (фізична або нефізична праця), рівень кваліфікації (високий, середній та рутинна праця), наявність супервайзерських функцій (є підлеглі чи ні) (Goldthorpe, Marshall, 1992). Одразу наголосимо, що точні довоєнні професійні характеристики значної частини «респондентів» встановити не вдалося (їх всіх об'єднували виключеність із легального економічного життя, неофіцій-

на зайнятість і тимчасові заробітки). Узагальнені відомості відображено у таблиці 1.

Таблиця 1

**Соціально-професійні статуси колаборантів до початку війни
(вересень 2022 року, $N = 471$)**

Соціально-професійний статус	%	Клас за Дж. Голдторпом
Керівники та співробітники органів виконавчої влади та місцевого самоврядування	9	I
Керівники підприємств, установ та організацій різного рівня	6	II
Працівники освіти, культури, охорони здоров'я	25	III a
Працівники силових та контролювальних органів	20	III b
Кваліфіковані працівники нефізичної праці нижчого рівня	15	III c
Приватні підприємці та фермери	10	IV a, IV c
Кваліфіковані робітники фізичної праці	4	VI
Некваліфіковані робітники фізичної праці	1	VII a
Пенсіонери, безробітні, студенти	4	–
Рід занять невідомий	6	–

Варто розуміти, що йдеться про найпершу хвилю колаборантів, які пішли на співпрацю з окупантами, тільки-но на південноукраїнських землях почалося встановлення окупаційного ладу. Вони першими отримували російський паспорт, який ставав вхідним квитком до нового життя, брали активну участь у пропагандистських заходах до «Дня Победы» та «Дня России», змушували до співпраці з окупантами своїх колег. Потужним каналом залучення зрадників стає підготовка до т. зв. референдуму через формування «виборчих комісій», складання «списків виборців», проведення поквартирних обходів тощо.

Також нами було визначено, що найактивніша динаміка міжкласових переходів була характерна для класів IV a, IV c та VI, де свої позиції змогли поліпшити до 80–90% респондентів — посібників російських загарбників. Абсолютизувати ці дані не слід через незначну абсолютну кількість досліджених випадків, проте певну тенденцію можна простежити. Окрім цього нами було встановлено, що до певних форм девіантної поведінки (перебування під судом та слідством, вчинення дрібних і тяжких злочинів, наркоманія, пияцтво) були схильні майже 9% колаборантів першої хвилі. Однак серед різних категорій зрадників ця частка суттєво різнилася, наприклад, серед т. зв. правоохоронців девіанти становили майже третину. Іншими словами, до окупаційної поліції набирають садистів, наркоманів та алкоголіків, яких свого часу вигнали навіть із далеко не досконалих силових органів України.

Ще один цікавий аспект цієї проблеми — стрімка зміна соціально-професійної структури колаборантів лише за півтора року окупації (див. табл. 2).

Таблиця 2

Зміни у сферах довоєнної професійної діяльності колаборантів
у 2022–2024 роках

Соціально-професійна категорія	2022 рік (N = 500)	2024 рік (N = 860)
Співробітники закладів освіти	48,9	17,5
Співробітники органів виконавчої влади та місцевого самоврядування	13,1	4,8
Співробітники силових та контролювальних органів	9,4	12,1
Робітники та службовці	6,2	23,7
Власники середнього бізнесу, приватні підприємці та фермери	5,6	19,5
Співробітники галузей культури, охорони здоров'я, соціального захисту та спорту	5,4	6,8
Старші будинків та квартиральні	3,8	2,2
Студенти	2,4	3,2
Пенсіонери та безробітні	2,1	5,1
Інші	3,1	5,1
Всього	100	100

Ще раз нагадаємо, що через об'єктивні причини ми не маємо детальної інформації про соціально-трудова ситуацію кожного колаборанта, і тому між окремими категоріями можливі перетини та дублювання (наприклад, технічну адміністраторку будинку культури можна віднести одразу до двох соціально-професійних когорт). Загалом, наші дослідження свідчать, що три чверті колаборантів «першої хвилі» (весна — літо 2022 року) становили представники трьох вищих соціальних класів за типологією Дж. Голдторпа — чиновники, керівники різного рівня, співробітники соціально-культурної сфери та поліцейські (Зубченко, 2022). Варто зауважити, що, на відміну від аналогічних соціальних верств у Західній Європі та США, ці люди абсолютно залежні від держави (байдуже від якої!), не бачать себе поза межами звичних сфер трудової діяльності та будь-що прагнуть зберегти колишній спосіб життя. Цікаво, що представники нижчих верств населення (робітники фізичної праці, пенсіонери, безробітні) на першому етапі не змогли потрапити до цього «закритого клубу» та змушені були по-іншому вибудовувати власні соціальні ліфти.

На жаль, окупація триває, а структура колаборантів суттєво змінюється за рахунок зростання частки дрібних службовців, робітників, що працюють на підприємствах, афілійованих до російського ВПК, а також підприємців, що тривалий час вичікували, але потім все ж таки перереєстрували бізнес за законо-

давством держави-окупанта. Прислужник ворога другої хвилі — це вже не чиновник або вчитель, яким все одно під яким прапором сидіти та якою мовою викладати, а звичайна людина, що намагається пристосуватися до нових реалій. По суті, це стає початком формування місцевої соціальної бази окупаційного режиму.

Серед якісних інструментів вивчення соціальних процесів, зокрема колабораціонізму на тимчасово окупованих територіях, слід також зазначити аналіз фотозображень. Ця дослідницька практика не прагне до уніфікацій та узагальнень, проте може увиразнити мотиви поведінки, страхи та потаємні бажання колаборантської верхівки та її посіпак. Причому, як правило, ми бачимо фотопогляд якраз із боку ворога, адже цивільним громадянам в окупації зйомка на професійну камеру та навіть телефон може коштувати свободи та здоров'я. Тут ми наведемо лише кілька прикладів із нашого попереднього дослідження (Зубченко, 2023). Адміністратор проросійського пабліку «Приазовское сегодня» дуже хотів показати, як нова влада дбає про благоустрій селища. Натомість до кадру потрапив перекопаний та занедбаний пустир, посеред якого палає купа листя (розводити вогнище у населених пунктах заборонено санітарними нормами), а за багаттям спостерігає група комунальників. Поруч стоять трактор і причіп, якими, очевидно, мали вивозити сміття на звалище, але вирішили не напружуватися.

Ще один цікавий фотосюжет із тимчасово окупованого селища Веселе Запорізької області. Самозвана влада встановила нову альтанку біля Пенсійного фонду. Каркас конструкції зробили зі старої, десь вкраденої автобусної зупинки. Геометрія малої архітектурної форми виявилася чимось середнім між паралелепіпедом та тетраедром (як у російському прислів'ї — «косо, криво, аби живо»). На поспіхом пофарбовані рейки поначіпляли старі, подерті дошки, на які фарби вже не вистачило.

Про реальну управлінську «спроможність» колаборантів свідчать і фото результатів їхньої діяльності — роздача «гуманітарки» у чорних смітєвих пакетах із триколорами, помпезне відкриття водопровідної колонки, довга черга до єдиного віконця із готівкової оплати комунальних послуг, де всіх абонентів записують (!) до журналу, знищення українських пам'ятників, розвішування пропагандистських бордів тощо.

Таким чином, візуалізація образів, які сприймаються людьми під час щоденних соціальних інтеракцій, допомагає побачити все багатоманіття життя на ТОТ, включно із колабораціонізмом, активним спротивом, свідомим ескапізмом та намаганнями місцевих жителів просто вижити, і містить значний евристичний потенціал для подальших досліджень.

Представлена у статті тематика є важливою з погляду її авторів, але чи є вона актуальною для наших співвітчизників у вільній Україні? Ми намагалися визначити це шляхом проведення розвідувального дослідження. Дослідження здійснено компанією “Active Group” (на замовлення авторів) за допомоги онлайн-панелі “SunFlower Sociology”. Метод: самозаповнення анкет громадянами України віком 18 та більше років. Вибірка: 600 анкет (репрезентативна за віком, статтю і регіоном України). Період збирання даних: 2 липня 2023 року.

Респондентам було поставлено запитання щодо того, як загалом вони ставляться до людей, що співпрацювали з окупаційною адміністрацією на ТОТ. Отримані відповіді свідчать про відсутність у громадській думці єдності та наявність потенційних суспільних розколів в цій площині. Засуджують співпрацю в будь-якій формі, навіть вимушену, 35,2% опитаних. При цьому 45,0% вважають, що необхідно розрізняти обставини такої взаємодії, адже не всі мали вибір. Висловлюють співчуття тим, хто був змушений співпрацювати через загрозу життю або сім'ї 13,2%. Вважають обґрунтованою співпрацю у реалізації суто гуманітарних проєктів 6,8%.

Наведені дані дають попереднє уявлення про соціальні настанови, моральні межі та когнітивні дилеми, які сьогодні переживає українське суспільство в контексті колабораціонізму. Вони демонструють певну поляризацію громадської думки. Той факт, що 35,2% засуджують будь-яку форму співпраці, а 45% вважають, що потрібно враховувати обставини, свідчить про наявність значної ціннісної розщепленості у суспільстві. Це типовий прояв морального конфлікту: зіткнення категоричного підходу до зради з емпатійним розумінням людських долів та почуттів. На нашу думку, це можна пояснити через поняття «моральної паніки», коли суспільство шукає «винних» у складній ситуації. Але ж у цьому випадку ми бачимо, що значна частина громадян намагаються розрізняти колабораціонізм як зраду і як вимушену адаптацію, що свідчить про зростання громадянської зрілості.

На запитання «Кого, на вашу думку, можна вважати колаборантом під час війни Росії проти України?» було отримано такі відповіді (респонденти могли обрати до трьох відповідей із запропонованого переліку):

- Ті, хто добровільно співпрацював з окупаційною адміністрацією (наприклад, обіймали посади у самозваній владі, здавали українських активістів або військових, «віджимали» бізнес, землю, будинки) — 74,4%
- Ті, хто публічно закликав до підтримки РФ / визнавав «референдуми» на окупованих територіях — 73,9%
- Ті, хто працював у силових структурах (поліція, пенітенціарна система, фільтраційні структури, суди) — 54,0%
- Ті, хто працював у медичних закладах — 1,6%
- Ті, хто працював у закладах освіти всіх рівнів (вчителі середніх шкіл, вихователі дитячих садків, викладачі університетів) — 4,4%
- Ті, хто працював на комунальних підприємствах та у закладах соціальної сфери — 0,8%
- Ті, хто отримував неправомірні матеріальні вигоди від співпраці з ворогом (вели бізнес, привласнювали ресурси) — 18,4%
- Ті, хто мовчав і не чинив спротиву, навіть якщо не співпрацював — 2,3%

Отже, найвищі бали в якості «колаборантів» отримали ті, хто: брав активну участь в окупаційних структурах (74,4%) та публічно підтримував окупантів або визнавав фейкові референдуми (73,9%). Це показує, що в уявленні більшості громадян колабораціонізм асоціюється з публічністю, видимістю, владою та вигодою, а не з низовим побутовим рівнем. Менше осуду викликає робота у

сфері життєзабезпечення — медичній, комунальній (1,6% і 0,8% відповідно). Такі дані ілюструють розуміння функціонування соціальних інституцій під окупацією: люди усвідомлюють, що надання базових послуг часто є умовою виживання громади.

Лише 12,4% опитаних вважають, що визначення «колаборанта» має робити суто суд, а 16,7% — що тільки суд може виправдати людину після деокупації. Це частково може свідчити про кризу інституційної довіри, зокрема до судової системи, або про високу моральну напруженість у суспільстві, коли люди схильні до формування власних уявлень про вину / невинуватість. Також це вказує на неоднозначне розуміння верховенства права, що потребуватиме від держави організації просвітницьких кампаній. 65,8% підтримують звільнення від відповідальності тих, хто не співпрацював, але залишився з об'єктивних причин. 43,4% вважають виправданою участь у життєзабезпеченні громади під окупацією. При цьому лише 5,8% готові пробачити тим, хто підтримував окупацію, але розкався. Ці дані можуть бути свідченням емпатії до «мовчазної більшості», яка пережила окупацію, але не брала активної участі в колабораційній діяльності. Лінія допустимості для суспільства чітко проходить між пасивним виживанням і активною участю в окупаційних проєктах.

В усіх блоках від 8% до 15% респондентів не змогли дати відповідь. Це не просто «байдужі», а ті, хто, на нашу думку, не має достатньої інформації, відчуває внутрішній конфлікт чи не довіряє наявним правовим чи етичним критеріям. Такі дані можна інтерпретувати як «зону соціальної невизначеності», яка є надзвичайно чутливою до медіа, пропаганди, інформаційних кампаній та політичних рішень. Тому саме тут має бути зосереджений фокус гуманітарної політики, діалогу та просвітництва.

Ми розуміємо всі обмеження наведених результатів і маємо на меті проілюструвати можливості та необхідність такого роду досліджень вже зараз. Звісно сподіваючись, що загальнонаціональні дослідження з цієї тематики будуть проведені згодом, через кілька років після нашої перемоги та винесення певної кількості судових вироків посібникам ворога. Але й наведені дані демонструють, що українське суспільство поступово формує власні рамки морального судження щодо колабораціонізму. Наше та подібні дослідження не становлять суто науковий інтерес, вони мають слугувати фундаментом для формування державної політики примирення, утвердження соціальної справедливості та недопущення соціального розколу після перемоги. Враховуючи високу актуальність та новизну тематики дослідження, ці відомості вже можуть становити теоретичний та практичний інтерес та спонукати дослідників до подальших наукових пошуків.

Висновки

Колабораціонізм є багатовимірним соціальним явищем, що набуває різних форм за умов окупації та воєнного конфлікту. Його слід розглядати не лише з правової, а й із соціологічної, психологічної та культурологічної перспектив. Він охоплює як інституційну, так і індивідуально-адаптивну поведінку. Соціо-

логічне осмислення колабораціонізму дало нам підстави в межах цього дослідження виокремити низку його форм: воєнну, економічну, адміністративну, культурно-ідеологічну, освітню, соціально-побутову. Кожна з них має свою мотиваційну основу та власну соціальну динаміку. Виникнення та поширення їх пояснюються різними теоретичними парадигмами, не охоплюють всього їхнього спектру та потребують подальших досліджень.

Теоретичний аналіз передумов виникнення сучасного українського колабораціонізму дав нам змогу виокремити гуманітарну та інформаційну агресію РФ, релігійно-ідеологічний вплив УПЦ МП, пострадянську культурну спадщину, кризи національної ідентичності, політичну фрагментацію, соціально-економічну вразливість населення та правовий вакуум до 2022 року. Ці чинники сприяли ерозії лояльності частини наших співгромадян до Української держави. Але ми свідомі того, що цей перелік не є вичерпним, а є авторською спробою ширше поглянути на цей процес.

На тлі цього відсутність чіткої державної політики в царині правового та інформаційного регулювання колабораціонізму до 2022 року призвела до масового поширення співпраці із ворогом на раніше окупованих територіях Криму та Донбасу. Запізніле ухвалення відповідних змін до Кримінального кодексу частини допомогло наблизитися до розв'язання питання щодо справедливого покарання за це, проте відсутність механізмів перехідної юстиції значно ускладнює відповідну правозастосовну практику. Для подолання наслідків колабораціонізму в постокупаційний період необхідне впровадження диференційованого підходу до кваліфікації форм співпраці, що враховує контекст, обставини, ступінь добровільності, рівень завданої шкоди. Такий підхід дасть змогу уникнути колективної відповідальності, сприятиме національному примиренню та зміцненню соціальної єдності.

Отже, явище колабораціонізму є багатовимірним і складним, тому його неможливо вичерпно проаналізувати в межах однієї наукової розвідки. Тому в цій статті автори проаналізували лише окремі його аспекти. Але багато вимірів потребують глибшого вивчення, яке стане предметом наших подальших наукових розвідок. Сподіваємося, що представлена нами дослідницька спроба спонукатиме інших фахівців до подальшої наукової рефлексії.

Джерела

Бадюк, О., Щетина, Ю. (2024а). «Чорна діра для дотацій»: скільки коштує Кремлю окупація частини українських територій. *Радіо Свобода*, 2 листопада. Взято з: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-ekonomika-okupovanykh-terytoriy/33182927.html>

Бадюк, О., Щетина, Ю. (2024b). Масове викрадення українського зерна: нові підозри окупаційним топ-чиновникам. Як покарають? *Радіо Свобода*, 22 серпня. Взято з: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-kradene-ukrayinske-zerno-nova-sprava-proty-saldo/33087625.html>

Берднік, І., Головка, М. (2022). Основні орієнтири відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінального правопорушення. *Нове українське право*, 2, 156–162. <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.22>

Василенко, В.А. (2014). Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український тиждень (спецпроект)*, 42(362), 28–42.

Горобець, В. (2018). Співпраця з ворогом як вимушена модель поведінки та стратегія виживання. *Військово-історичний меридіан*, 3(21), 56–74.

Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України. (2023). Аналітична доповідь / За ред. С.І. Здіорука. Київ: НІСД. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.07>

Джерела інформації, медіаграмотність і російська пропаганда: результати всеукраїнського опитування громадської думки. (2019). Аналітичний звіт. Взято з: https://kiis.com.ua/materials/pr/20192505_ruspropaganda/DM-KMIS_Report.pdf?utm_source

Динаміка готовності до територіальних поступок та роль інтерпретації «територіальних поступок». (2025). Прес-реліз. Взято з: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1559&page=1>

Долгорученко, К. (2022). Колабораціонізм як феномен війни та наукове поняття в межах історико-правових досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*, 56, 16–19. <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.56.4>

Зубченко, О.С. (2022). Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях Півдня України: соціологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 3(55), 16–23. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269530](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269530)

Зубченко, О. (2023). Торгівля як інститут колабораціонізму на тимчасово окупованих територіях Півдня України. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 97, 15–30. <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2023.97.2>

Зубченко, О.С., Серга, Т.О. (2024). Соціально-структурні характеристики колаборантів на тимчасово окупованому півдні Запорізької області. *Вісник МДУ. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*, 47, 112–121.

Ілларіонов, О. (2017). Суспільний запит на заборону колабораціонізму. *Юридичний вісник України*, 13, 4.

Каліщук, О. (2023). Феномен колабораціонізму у правовій системі України: історична ретроспектива та сучасні виклики. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*, 28, 108–113. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.14>

Кирилова, К. (2025). *Життя серед руїн. На окупованих Росією територіях України посилюється розруха*. Взято з: <https://www.uaportal.com/ukr/section-mixed/news-ukraine-snyali-ogranicheniya-po-dalnobojnomu-oruzhiyu-top-10-tselej-na-territorii-rossii-27-05-2025.html>

Клименко, О. (2016). Особливості процесів соціальної стратифікації на тимчасово окупованій території Донбасу. *Вісник НТУУ КПІ. Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*, 40, 40–45.

Конвенція про захист цивільного населення під час війни (Женева, 12 серпня 1949 року). (s.a.). Взято з: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

Колабораційна діяльність. Стаття 111-1. (s.a.). Взято з: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_statya_111_1/

Колабораціонізм. Міжнародний досвід регулювання, правові механізми та санкції. Інформаційна довідка. (2021). Інформаційно-дослідницький центр при Верховній Раді України. Взято з: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XD9Z.pdf

Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій. (2023). Матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса: Олді+. <https://doi.org/10.32782/06092023>

Крижний, С. (2010). *Цивільний колабораціонізм: спроба соціологічного аналізу (Харків під час окупації 1941–1943 рр.)*. Дис. канд. соціол. наук. Харків: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна.

Крижний, С. (2017). *Цивільний колабораціонізм: спроба соціологічного аналізу (Харків під час окупації 1941–1943 рр.)*. Харків: Акта.

Мініч, А. (2024). Колабораціонізм. Чому люди зраджують свою державу і як цьому запобігти? *Дзеркало тижня*. Взято з: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/kolaboratsionizm-chomu-ljudi-zradzhujut-svoju-krajinu-i-jak-tsomu-zapobihti.html>

Петиція до Зеленського з вимогою законопроекту про колабораціонізм набрала необхідні для розгляду 25 тис. голосів. (s.a.). *Еспресо*. Взято з: https://espresso.tv/news/2020/11/23/petitsiya_do_zelenskogo_z_vumogoyu_zakonoprojektu_pro_kolaboracionizm_nabrala_neobkhidni_dlya_rozglyadu_25_tys_golosiv

Письменський, Є. (2020). Колабораціонізм у сучасній Україні як кримінально-правова проблема. *Право України*, січень, 116–128. <https://doi.org/10.33498/louu-2020-12-116>.

Охендовський, М.В., Магера, А.Й., Усенко-Чорна, Ж.І. та ін. (2016). *Позачергові вибори Президента України 26 жовтня 2014 року: Інформаційно-аналітичне видання*. Київ: ВАІТЕ. Взято з: <https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/ViboryPrezidenta2014.pdf>

Предместніков, О.Г., Родіонова, Н.Л., Карпунець, В.Д. (2024). Колабораціонізм як суспільно-небезпечне явище: правовий аналіз та підходи до боротьби. *Наукові перспективи*, 6(48). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-6\(48\)-743-753](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-6(48)-743-753)

Романюк, М. (2023). *Кому дістається російська гуманітарка в Новій Каховці*. Взято з: <https://novakahovka.city/articles/272449/komu-distayetsya-rosijska-gumanitarka-v-novij-kahovci>

Сагайдак, Ю. (2024). Соціально-правові та психологічні аспекти колабораціонізму в умовах російсько-української війни XXI століття. *Юридична психологія*, 1, 46–53. <https://doi.org/10.33270/03243401.46>

Сьомін, С., Комашко, В. (2023). Сучасна парадигма колабораціонізму в умовах російського вторгнення в Україну: історико-правовий аналіз. *Право та державне управління*, 4, 195–201. <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.4.26>

Telegram-канал «СУКИ Мелитополя». (2023). Взято з: https://t.me/suki_melitopolya/158

Telegram-канал «Гнила черешина». (s.a.). Взято з: <https://t.me/gnilayacherexa/397>

Турчин, Р. (2025). Колабораціонізм в умовах воєнного стану в Україні: окремі проблеми та шляхи їх подолання. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 1. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.10>

Чальцева, О.М. (2022). Категорія «колабораціонізм» як багатокomпонентний наратив в умовах війни. *Політичне життя*, 2, 56–60. Взято з: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12184>.

Черемісін, О. (2023). Висвітлення міського життя під час окупації Херсону в 2022 р. в усно-історичних свідченнях. *Південний архів*, XLIV, 35–43. <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-44-5>

Шульга, М. (2018). *Збій соціальної матриці: монографія*. Київ: Інститут соціології НАН України.

Янішевська, К., Крисько, А. (2022). Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явища. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 4, 71–76. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4\(56\).269622](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4(56).269622)

2015-й: політичні підсумки — думка населення. (2015). Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». Взято з: <https://dif.org.ua/article/2015-y-politichni-pidsumki-dumka-naselennya>

Goldthorpe, J.H., Marshall, G., (1992). The promising future of class analysis: a response to recent critiques. *Sociology*, 26(3), 381–400.

Gordon, B.M. (1980). *Collaborationism in France During the Second World War*. Cornell University Press.

Gurr, T.R. (1970). *Why Men Rebel*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Hoffmann, S. (1968). Collaborationism in France during World War II. *The Journal of Modern History*, 40(3), 375–395.

Kedward, R. (1985). *Occupied France: Collaboration and Resistance 1940–1944*. Wiley-Blackwell.

Lemberg, H. (1972). Kollaboration in Europa mit Dritten Reich um das Jahr 1941. In: *Das Jahr 1941 in europaischen Politik. Vorträge der Tagung des Collogium Carolinum in Weißach am Tegernsee vom 18. bis 21. November 1971*. Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum. Hrsg. von K. Bosl. München: Oldenbourg.

Lipset, S.M., (1963). *Political Man: The Social Bases of Politics*. New York: Doubleday.

Madajczyk, C. (1994). Kann man in Polen 1939-1945 von Kollaboration sprechen? In: *Okkupation und Kollaboration 1938-1945: Beiträge zu Konzepten und Praxis der Kollaboration in der deutschen Okkupationspolitik*. Hrsg. von W. Röhr. Berlin: Hüthig Berlin.

Rings, W. (1982). *Life with the Enemy. Collaboration and Resistance in Hitler's Europe. 1939-1945*. Transl. from the German by J. Ml Brownjohn. New York: Doubleday.

Ferraro, V., Lotta, G., Honchar, M. (2025). How Wars Impact Public Administration and Street-Level Bureaucracy: Teachers and Education Professionals on the Frontlines of the Russian Occupation in Ukraine. *SciELO Preprints*, January, 1–42. <https://doi.org/10.1590/SciELOPreprints.11171>

Отримано 05.08.2025

Прийнято до друку після рецензування 17.09.2025

Опубліковано 28.11.2025

References

2015: *Political Results — Public Opinion*. (2015). Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://dif.org.ua/article/2015-y-politichni-pidsumki-dumka-naseleennya> [=2015-й: політичні підсумки 2015]

Badyuk, O., Shchetina, Yu. (2024a). “Black Hole for Subsidies”: How Much the Occupation of Part of Ukrainian Territories Costs the Kremlin. [In Ukrainian]. *Radio Svoboda*, 02, November. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-ekonomika-okupovanykh-terytoriy/33182927.html> [=Бадюк, Щетина 2024a]

Badyuk, O., Shchetina, Yu. (2024b). Mass Theft of Ukrainian Grain: New Allegations Against Occupation Officials. How Will They Be Punished? [In Ukrainian]. *Radio Svoboda*, 22, August. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-kradene-ukrayinske-zerno-nova-sprava-proty-saldo/33087625.html> [=Бадюк, Щетина 2024b]

Berdnik, I., Holovko, M. (2022). Main Guidelines for Distinguishing Collaborative Activities from Related Criminal Offenses. [In Ukrainian]. *New Ukrainian Law*, 2, 156–162. <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.22> [=Берднік, Головко 2022]

Chaltseva, O.M. (2022). The Category of “Collaborationism” as a Multi-Component Narrative in Wartime. [In Ukrainian]. *Political Life*, 2, 56–60. Retrieved from: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12184> [=Чальцева 2022]

Cheremisin, O. (2023). Depicting Urban Life During the Occupation of Kherson in 2022 Through Oral History Testimonies. [In Ukrainian]. *Southern Archive*, XLIV, 35–43. <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-44-5> [=Черемісін 2023]

Collaborationism in Temporarily Occupied Territories: Legal Assessment, Protection of Human Rights and Freedoms, and Reintegration Issues. (2023). Proceedings of the scientific-practical round table. Kharkiv, Oct. 6, 2023. [In Ukrainian]. Odesa: Oldi+. <https://doi.org/10.32782/06092023> [=Колабораціонізм 2023]

Collaborationism: International Regulatory Experience, Legal Mechanisms, and Sanctions. Information Brief. (2021). Information and Research Center under the Verkhovna Rada of Ukraine. [In Ukrainian]. Retrieved from: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XD9Z.pdf [Колабораціонізм 2021]

Collaborative Activities. Article 111-1. (s.a.). [In Ukrainian]. Retrieved from: https://protocol.ua/ua/kriminalnyi_kodeks_ukraini_stattya_111_1/ [=Колабораційна діяльність s.a.]

Convention on the Protection of Civilian Persons in Time of War (Geneva, 12 August 1949). (s.a.). [In Ukrainian]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [=Конвенція s.a.]

Dolhoruchenko, K. (2022). Collaborationism as a Phenomenon of War and a Scientific Concept in Historical-Legal [In Ukrainian]. *Research. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 56, 16–19. <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.56.4> [=Долгорученко 2022]

Dynamics of Readiness for Territorial Concessions and the Role of the Interpretation of Territorial Concessions. (2025). Press Release. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1559&page=1> [=Динаміка готовності 2025]

Ferraro, V., Lotta, G., Honchar, M. (2025). How Wars Impact Public Administration and Street-Level Bureaucracy: Teachers and Education Professionals on the Frontlines of the Russian Occupation in Ukraine. *SciELO Preprints*, January, 1–42. <https://doi.org/10.1590/SciELOPreprints.11171>

Goldthorpe, J.H., Marshall, G., (1992). The promising future of class analysis: a response to recent critiques. *Sociology*, 26(3), 381–400.

Gordon, B.M. (1980). *Collaborationism in France During the Second World War*. Cornell University Press.

Gurr, T.R. (1970). *Why Men Rebel*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Hoffmann, S. (1968). Collaborationism in France during World War II. *The Journal of Modern History*, 40(3), 375–395.

Horobets, V. (2018). Collaboration with the Enemy as a Forced Behavioral Model and Survival Strategy. [In Ukrainian]. *Military-Historical Meridian*, 3(21), 56–74. [=Горобець 2018]

Illarionov, O. (2017). Public Demand for the Prohibition of Collaborationism. [In Ukrainian]. *Legal Bulletin of Ukraine*, 13, 4. [=Ілларіонов 2017]

Kalishchuk, O. (2023). The Phenomenon of Collaborationism in the Legal System of Ukraine: Historical Retrospective and Modern Challenges. [In Ukrainian]. *Chronicle of Volyn. All-Ukrainian Scientific Journal*, 28, 108–113. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.14> [=Каліщук 2023]

Kedward, R. (1985). *Occupied France: Collaboration and Resistance 1940–1944*. Wiley-Blackwell.

Klymenko, O. (2016). Features of Social Stratification Processes in the Temporarily Occupied Territory of Donbas. *Bulletin of NTUU KPI*. [In Ukrainian]. *Current Issues of the Development of Ukrainian Society*, 40, 40–45. [=Клименко 2016]

Kryzhnyi, S. (2010). *Civil Collaborationism: An Attempt at Sociological Analysis (Kharkiv During the 1941–1943 Occupation)*. PhD diss., Sociology. [In Ukrainian]. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University. [=Крижний 2010]

Kryzhnyi, S. (2017). *Civil Collaborationism: An Attempt at Sociological Analysis (Kharkiv During the 1941–1943 Occupation)*. [In Ukrainian]. Kharkiv: Akta. [=Крижний 2017]

Kyrylova, K. (2025). *Life Among the Ruins: Destruction Grows on Russian-Occupied Ukrainian Territories*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://www.uaportal.com/ukr/section-mixed/news-ukraine-snyali-ogranicheniya-po-dalnobojnomu-oruzhiyu-top-10-tselej-na-territorii-rossii-27-05-2025.html> [=Кирилова 2025]

Lemberg, H. (1972). Kollaboration in Europa mit Dritten Reich um das Jahr 1941. In *Das Jahr 1941 in europäischen Politik. Vorträge der Tagung des Colloquium Carolinum in Weißach am Tegernsee vom 18. bis 21. November 1971*. Bad Wiesseer Tagungen des Colloquium Carolinum. Hrsg. von K. Bosl. München: Oldenbourg.

Lipset, S.M., (1963). *Political Man: The Social Bases of Politics*. New York: Doubleday.

Madajczyk, C. (1994). Kann man in Polen 1939–1945 von Kollaboration sprechen? In *Okkupation und Kollaboration 1938–1945: Beiträge zu Konzepten und Praxis der Kollaboration in der deutschen Okkupationspolitik*. Hrsg. von W. Röhr. Berlin: Hüthig Berlin.

Minich, A. (2024). Collaborationism: Why People Betray Their Country and How to Prevent It? *Dzerkalo Tyzhnia*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/kolaboratsionizm-chomu-ljudi-zradzhujut-svoju-krajinu-i-jak-tsomu-zapobihti.html> [=Мініч 2024]

Okhendovskiy, M.V., Magera, A.Y., Usenko-Chorna, Zh.I. et al. (2016). *Early Presidential lectures of Ukraine, October 26, 2014: Information and Analytical Publication*. [In Ukrainian]. Kyiv: VAITE. Retrieved from: <https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/ViboryPrezidenta2014.pdf> [=Охендовський, Маєра, Усенко-Чорна 2016]

Petition to Zelenskyi Demanding a Draft Law on Collaborationism Gathers Required 25,000 Signatures. (s.a.). [In Ukrainian]. *Espresso*. Retrieved from: https://espresso.tv/news/2020/11/23/petyciya_do_zelenskogo_z_vymogoyu_zakonoprojektu_pro_kolaboracionizm_nabrala_neobkhidni_dlya_rozglyadu_25_tys_golosiv [=Петиція s.a.]

- Predmestnikov, O.H., Rodionova, N.L., Karpunets, V.D. (2024). Collaborationism as a Socially Dangerous Phenomenon: Legal Analysis and Approaches to Counteraction. [In Ukrainian]. *Scientific Perspectives*, 6(48). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-6\(48\)-743-753](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-6(48)-743-753) [=Предместніков, Родіонова, Карпунець 2024]
- Pysmenskyi, Ye. (2020). Collaborationism in Contemporary Ukraine as a Criminal-Legal Problem. [In Ukrainian]. *Law of Ukraine*, January, 116–128. <https://doi.org/10.33498/louu-2020-12-116> [=Письменський 2020]
- Rings, W. (1982). *Life with the Enemy. Collaboration and Resistance in Hitler's Europe. 1939–1945*. Transl. from the German by J. Ml Brownjohn. New York: Doubleday.
- Romaniuk, M. (2023). *Who Gets the Russian Humanitarian Aid in Nova Kakhovka?* [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://novakahovka.city/articles/272449/komu-distayetsya-rosijska-gumanitarka-v-novij-kahovci> [=Романюк 2023]
- Sahaidak, Yu. (2024). Social-Legal and Psychological Aspects of Collaborationism in the Context of the 21st-Century Russo-Ukrainian War. [In Ukrainian]. *Legal Psychology*, 1, 46–53. <https://doi.org/10.33270/03243401.46> [=Сагайдак 2024]
- Shulha, M. (2018). *Failure of the Social Matrix: Monograph*. [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [=Шульга 2018]
- Siomin, S., Komashko, V. (2023). The Modern Paradigm of Collaborationism During the Russian Invasion of Ukraine: A Historical and Legal Analysis. [In Ukrainian]. *Law and Public Administration*, 4, 195–201. <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.4.26> [=Сьомін, Комашко 2023]
- Sources of Information, Media Literacy and Russian Propaganda: Results of a Nationwide Public Opinion Survey*. (2019). Analytical Report. [In Ukrainian]. Retrieved from: https://kiis.com.ua/materials/pr/20192505_ruspropaganda/DM-KMIS_Report.pdf [=Джерела інформації 2019]
- State-Church and Societal-Religious Relations in the Context of Russia's War Against Ukraine*. (2023). Analytical Report. Ed. by S.I. Zdioruk. [In Ukrainian]. Kyiv: NISS. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.07> [=Державно-церковні 2023]
- Telegram channel «Rotten Cherry»*. (s.a.). [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://t.me/gnilayacherexa/397> [=Телеграм-канал s.a.]
- Telegram channel «SUKY Melitopolya»*. (2023). [In Ukrainian]. Retrieved from: https://t.me/suki_melitopolya/158 [=Телеграм-канал 2023]
- Turchyn, R. (2025). Collaborationism Under Martial Law in Ukraine: Specific Issues and Ways to Overcome Them. [In Ukrainian]. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 1. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.10> [=Турчин 2025]
- Vasylenko, V.A. (2014). The Russo-Ukrainian War of 2014: Causes, Course, and Political-Legal Assessments. [Ukrainian]. *Ukrainian Week (special project)*, 42(362), 28–42. [=Василенко 2014]
- Yanishevskaya, K., Krysko, A. (2022). General Theoretical Aspects and Classification of Collaborationist Activity as a Criminal-Legal Phenomenon. [In Ukrainian]. *Bulletin of NTUU «KPI». Political Science. Sociology. Law*, 4, 71–76. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4\(56\).269622](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.4(56).269622) [=Янішевська, Крисько 2022]
- Zubchenko, O. (2023). Trade as an Institution of Collaborationism in the Temporarily Occupied Territories of Southern Ukraine. [In Ukrainian]. *Social Technologies: Current Issues of Theory and Practice*, 97, 15–30. <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2023.97.2> [=Зубченко 2023]
- Zubchenko, O.S. (2022). Collaborationism in the Temporarily Occupied Territories of Southern Ukraine: A Sociological Perspective. [In Ukrainian]. *Bulletin of NTUU «KPI». Political Science. Sociology. Law*, 3(55), 16–23. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269530](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269530) [=Зубченко 2022]
- Zubchenko, O.S., Serha, T.O. (2024). Socio-Structural Characteristics of Collaborators in the Temporarily Occupied South of Zaporizhzhia Region. [In Ukrainian]. *Bulletin of MSU. Series: Philosophy, Cultural Studies, Sociology*, 47, 112–121. [=Зубченко, Серга 2024]

Received 05.08.2025

Accepted for publication after review 17.09.2025

Published 28.11.2025

ОЛЬГА БЕЗРУКОВА, ОЛЕКСАНДР ЗУБЧЕНКО

Сутність та виміри сучасного колабораціонізму на тимчасово окупованих територіях України: спроба соціологічного осмислення

У статті здійснено спробу комплексного соціологічного осмислення феномену колабораціонізму в контексті сучасної російсько-української війни. Колабораціонізм розглядають як форму девіантної соціальної поведінки, що виникає в умовах зовнішнього політичного домінування й окупації та виявляється у свідомій співпраці окремих осіб або соціальних груп з ворожим режимом. Автори акцентують увагу на необхідності розширення правового тлумачення поняття колабораціонізму в соціологічних категоріях, що допомагає врахувати широкий спектр мотивацій, контекстів і форм такої поведінки. Крізь призму соціологічних підходів колабораціонізм розглядається за видами: воєнний, політичний, економічний, адміністративний, культурно-ідеологічний, освітній, соціально-побутовий. Особливу увагу приділено аналізу чинників, які сприяли поширенню колабораціоністських практик на тимчасово окупованих територіях України, зокрема: гуманітарній вразливості, інфраструктурній руйнації, політичній дезорієнтації, культурній пострадянській інерції, релігійному впливу тощо. На прикладі тимчасово окупованих територій Півдня України проаналізовано соціальні, культурні та політичні формати поширення колабораціоністських практик на тимчасово окупованих територіях України. З метою привернути увагу до зазначеної тематики автори використовують якісні та кількісні методи для підтвердження теоретичних висновків. Обґрунтовано важливість формування державної політики, яка має базуватися на диференційованому підході до визначення форм і мотивів колабораціонізму, задля забезпечення соціальної згуртованості в умовах післявоєнної реінтеграції.

Ключові слова: колабораціонізм, соціальна поведінка, окупація, російсько-українська війна

OLHA BEZRUKOVA, OLEKSANDR ZUBCHENKO

The nature and dimensions of contemporary collaborationism in the temporarily occupied territories of Ukraine: a sociological interpretation

The article presents an attempt at a comprehensive sociological understanding of the phenomenon of collaborationism in the context of the ongoing Russian-Ukrainian war. Collaborationism is examined as a form of deviant social behavior that arises under conditions of external political domination and occupation, manifesting in the conscious cooperation of individuals or social groups with a hostile regime. The authors emphasize the need to expand the legal interpretation of collaborationism by incorporating sociological categories, which allows for consideration of a broad range of motivations, contexts, and forms of such behavior. Through the lens of sociological approaches, collaborationism is analyzed by type: military, political, economic, administrative, cultural-ideological, educational, and socio-domestic. Special attention is given to analyzing the factors contributing to the spread of collaborationist practices in the temporarily occupied territories of Ukraine, including humanitarian vulnerability, infrastructural collapse, political disorientation, post-Soviet cultural inertia, religious influence, and others. Using the example of the temporarily occupied territories in southern Ukraine, the article analyzes the social, cultural, and political formats through which collaborationist practices have spread. To underscore the relevance of the topic, the authors employ both qualitative and quantitative methods to support their theoretical conclusions. The importance of developing state policy based on a differentiated approach to the identification of forms and motivations of collaborationism is substantiated, with the aim of ensuring social cohesion in the context of post-war reintegration.

Keywords: collaborationism, social behavior, occupation, Russian-Ukrainian war